

Alicja Wieczorkiewicz-Wiśniewska

Katalog kompetencji społecznych nauczyciela XXI wieku

To, czy nauczyciel posługuje się w trakcie lekcji komputerem, tablicą czy rzutnikiem nie ma znaczenia. Czy jest to nauczanie klasyczne, czy praca w grupie, oparta na mono- czy na dialogu: ważne jest to, że nauczyciel i uczniowie się nawzajem cenią i lubią.

Manfred Spitzer

Wielu różnym obszarom współczesnej rzeczywistości towarzyszy idea ZMIANY, w tym również działaniom na rzecz zmodernizowania systemu oświaty. Powoduje to, że przed nauczycielami pojawiają się nowe wyzwania co do roli i kontekstu wykonywanych zadań. Obecnie nauczyciel ma przygotować ucznia do uczenia się przez całe życie, ma stawać się organizatorem procesu uczenia się i poznawania otaczającej rzeczywistości. Ma być osobą wspierającą rozwój uczniów, tworzącą ład w informacjach, *przygotowującą uczniów do zmiany, samodzielności, zdolności do dialogu i negocjacji (...), do poznawania siebie i kierowania sobą*¹. Zadania te ma wykonywać, dbając o poczucie bezpieczeństwa uczniów. Współczesna rzeczywistość domaga się, by (przyszły) pracownik był mobilny, elastyczny, gotowy do zmiany, przygotowany do współpracy w zespole, nastawiony na uczenie się przez całe życie. Zatem czy obecnie wystarczy akademickie przygotowanie do zawodu nauczyciela? Stojące przed nauczycielem wyzwania stwarzają konieczność dalszego rozwoju w kierunku samodoskonalenia i doskonalenia rozumianego jako praca nad rozwijaniem siebie. Pozostaje pytanie, jaki obszar doskonalenia i samodoskonalenia jest obecnie najbardziej potrzebny, by sprostać wymaganiom roli nauczyciela w XXI wieku?

Przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych badania, między innymi przez Daniela Golemana, wskazują, że do najbardziej istotnych kompetencji składających się na obraz skutecznego, dobrego pracownika należą kompetencje emocjonalne. *W porównaniu z ilorazem inteligencji i wiedzą fachową kompetencja emocjonalna ma dwukrotnie większe znaczenie. Odnosi się to do wszystkich rodzajów stanowisk, we wszystkich rodzajach organizacji*².

Szkołę traktuje się jako organizację uczącą się, i jako taką, a jeszcze bardziej jako miejsce kształtowania osobowości dzieci i młodzieży, podlega temu prawu. W tym miejscu wypada uściślić terminy: kompetencje, inteligencja emocjonalna, kompetencje emocjonalne i społeczne. Literatura pedeutologiczna dostarcza wielu definicji i sposobów klasyfikowania kompetencji nauczycielskich. Są one rozumiane jako kwalifikacje niezbędne do efektywnego wykonywania zawodu³, jako *zdolność i gotowość podmiotu do wykonywania zadań na oczekiwanym poziomie*⁴.

Dla pedagogów ważna jest definicja zaproponowana przez Marię Czerepniak-Walczak, gdzie kompetencja rozumiana jest jako własność *wyrażająca się w demonstrowaniu na wyznaczonym przez społeczne*

¹ Jacewicz A. *Kluczowe kompetencje współczesnego nauczyciela*, www.omep.org.pl/teoria

² Goleman D. *Inteligencja emocjonalna w praktyce*, Poznań 1999, s. 55.

³ Strykowski W., Strykowska J., Pielachowski J. *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, Poznań 2007 [w:] Madalińska-Michalska J., Góralska R. *Kompetencje emocjonalne nauczyciela*, Warszawa 2012, s. 77.

⁴ Kwiatkowska H. *Pedeutologia*, Warszawa 2008 [w:] Madalińska-Michalska J., Góralska R. *Kompetencje emocjonalne nauczyciela*, ibidem, s. 77.

standardy poziomie umiejętności adekwatnego zachowania się, w świadomości potrzeby i konsekwencji takiego właśnie zachowania oraz przyjmowania odpowiedzialności za nie⁵.

Teoria inteligencji emocjonalnej funkcjonuje zaledwie od dwudziestu kilku lat. Jej twórcy, Peter Salay i John D. Mayer, definiują inteligencję emocjonalną jako *zdolność spostrzegania i wyrażania emocji, ich rozumienia i wykorzystywania oraz kierowania nimi w celu wspierania jednostki*⁶. Teoria ta mówi o 4 elementach składowych inteligencji emocjonalnej: (1) percepcja, ocena i ekspresja emocji, (2) ułatwianie procesu myślenia za pomocą emocji, (3) rozumienie informacji emocjonalnej, posługiwanie się wiedzą o emocjach, (4) regulacja emocji. Procesy te mają układ hierarchiczny, od najprostszej zdolności spostrzegania i wyrażania emocji, aż do umiejętności zarządzania nimi.

Inny sposób rozumienia inteligencji emocjonalnej podaje Daniel Goleman. Jego koncepcja podkreśla, że inteligencja emocjonalna to *zdolność rozpoznawania przez nas samych naszych uczuć i uczuć innych, to zdolność motywowania się i kierowania emocjami zarówno naszymi własnymi, jak i osób, z którymi łączą nas jakieś więzi*⁷.

Na inteligencję emocjonalną składają się kompetencje emocjonalne i społeczne. Według Carolyn Saarni *kompetencja emocjonalna to skuteczność w przeprowadzaniu wywołujących emocje transakcji społecznych. (...) Umiejętności człowieka składające się na kompetencje emocjonalne pozwalają na regulowanie swoich emocjonalnych doświadczeń oraz prawidłową wymianę interpersonalną*⁸. Można zatem postawić tezę, że bazą kompetencji społecznych są wiedza i umiejętności emocjonalne. Niedostatek kompetencji emocjonalnych stanowi zawsze czynnik zakłócający obszar relacji społecznych. Za Danielem Golemanem przyjąłam, że na umiejętność postępowania z ludźmi składają się kompetencje emocjonalne (wiedza i umiejętności budujące poczucie skuteczności emocjonalnej) i wynikające z nich kompetencje społeczne (wiedza i umiejętności emocjonalne wykorzystywane w relacjach z innymi), które w podstawowym sensie prowadzą się do kierowania emocjami innej osoby. Zatem w moich rozważaniach postaram się przedstawić dwie

koncepcje kluczowych kompetencji emocjonalnych i społecznych uważanych za niezbędne dla skutecznej pracy w zawodzie nauczyciela.

Goleman twierdzi, że nie jest możliwe prawidłowe dysponowanie emocjami i ich percepcja w interakcjach z innymi bez posiadania osobistych umiejętności. Konieczna jest dobra znajomość naszych własnych emocji. Obok samoświadomości i dojrzałości emocjonalnej w sensie osobistym, w pracy nauczyciela istotne są następujące atrybuty:

- rozumienie innych (empatia),
- kształtowanie innych,
- wspieranie różnorodności,
- wpływanie na innych,
- porozumienie,
- łagodzenie konfliktów,
- przewożenie,
- ułatwienie zmian.

Nauczyciele, którzy **rozumieją innych**, są wyczułeni na sygnały emocjonalne i umieją dobrze słuchać uczniów, rodziców. Wykazują się ponadto wrażliwością na sprawy innych i zrozumieniem ich punktu widzenia. W pracy z ludźmi opierają się na rozumieniu ich potrzeb i uczuć.

Niezwykle ważną umiejętnością w pracy nauczyciela jest zdolność **kształtowania innych**. Nauczyciele posiadający tę kompetencję przydzielają zadania, które są wyzwaniem dla konkretnej osoby i służą rozwijaniu jej zdolności. Pomagają uczniom w poprawieniu osiągnięć, dając im odpowiednie, adekwatne zadania do wykonania i wyrażają wiarę, że uczniowie są w stanie sobie z nimi poradzić. Wskazują uczniom problemy bez sugerowania ich rozwiązań. Umieją ponadto w sposób prawidłowy przekazywać informacje zwrotne.

Kolejną ważną kompetencją jest zdolność **wspierania różnorodności**. Nauczyciele, którzy ją posiadają, postrzegają różnorodność jako szansę i tworzą środowisko, w którym mogą się rozwijać inni ludzie. Dostrzegają odmienności kulturowe i stwarzają warunki, w których różnice te są szansą, a nie zagrożeniem. Przekazują uczniom ducha tolerancji i szacunku dla odmiennych światopoglądów i różnic grupowych.

⁵ Czerepniak-Walczak M. *Między dostosowaniem a zmianą. Elementy emancypacyjnej teorii edukacji* [w:] Madalińska-Michalska J., Góralska R. *Kompetencje emocjonalne nauczyciela*, ibidem, s. 69.

⁶ Lewis M., Haviland-Jones J.M. [red.] *Psychologia emocji* [w:] Madalińska-Michalska J., Góralska R. *Kompetencje emocjonalne nauczyciela*, ibidem, s. 82.

⁷ Goleman D. *Inteligencja emocjonalna w praktyce*, ibidem, s. 439.

⁸ Saarni C. *The Development of Emotional Competence* [w:] Madalińska-Michalska J., Góralska R. *Kompetencje emocjonalne nauczyciela*, ibidem, s. 95.

Kluczową umiejętnością nauczyciela jest także zdolność **wpływan na innych**, która powinna iść w parze z inną podstawową cechą nauczyciela, jaką jest zdolność empatii. W przeciwnym razie zdolność wpływania na innych może przyjąć formę manipulacji. Umiejętność tworzenia więzi emocjonalnej pozwala natomiast pozyskiwać sobie innych, przekonywać ich do realizacji wspólnych celów, co jest ważne w pracy z uczniami, ich rodzicami, a także w efektywnej pracy zespołów nauczycielskich, zwłaszcza gdy nauczyciel pełni rolę lidera.

Kamieniem węgielnym wszystkich umiejętności społecznych jest zdolność **porozumiewania się**. Nauczyciele, którzy posiadają tę kompetencję, potrafią uważnie słuchać (słuchać w sposób aktywny) i poszukują wzajemnego zrozumienia. W porozumiewaniu się z uczniami, rodzicami, współpracownikami przełamują bariery komunikacyjne. Swoim sposobem bycia zachęcają do otwartości, potrafią przyjmować każdy rodzaj wiadomości (potrafią elastycznie reagować na wypowiedzi innych, panując nad swoim nastrojem). Umożliwiają otwartą wymianę zdań.

Można zatem postawić tezę, że bazą kompetencji społecznych są wiedza i umiejętności emocjonalne

Zdolności komunikacyjne wspierają kolejną umiejętność, jaką jest zdolność **łagodzenia konfliktów**. Nauczyciele, którzy ją posiadają, potrafią rozwiązywać konflikty, unikając agresji, starając się znaleźć sposoby rozstrzygnięcia sporów możliwe do przyjęcia dla wszystkich stron konfliktu. W negocjacjach biorą pod uwagę różne punkty widzenia, potrzeby i obawy każdej ze stron. Umiejętność ta jest bardzo przydatna nauczycielowi wychowawcy.

Zdolność **przewodzenia** jest ważna zwłaszcza w kontekście zmiany. Jest umiejętnością dodawania energii i budzenia entuzjazmu u uczestników interakcji. Pozwala nauczycielowi być źródłem emocjonalnego tonu grupy. Pomaga w motywowaniu uczniów. Nauczyciel posiadający zdolność przewodzenia potrafi kierować pracą innych, udzielając im trafnych wskazówek, i nie zwalniać ich jednocześnie z odpowiedzialności. *Umiejętność przewodzenia obejmuje także stymulowanie wyobraźni i inspirowanie uczniów do podążania w pożądanym kierunku*⁹.

Katalog kompetencji emocjonalnych i społecznych oparty na teorii Golemana zamyka zdolność **ułatwiania zmian**. Nauczyciele dysponujący tym atrybutem są otwarci na zmiany, zauważają je i jednocześnie wykazują potrzebę ich wprowadzania. Usuwiają stojące na drodze do nich przeszkody. Są równocześnie wzorem zmiany, której oczekują od innych. Rozumieją emocje i obawy innych. Potrafią stworzyć warunki poczucia bezpieczeństwa, tak ważnego, by uczniowie podjęli trud zmiany. Inspirując do niej, dbają równocześnie o zaspokojenie podstawowych potrzeb osób, za które są odpowiedzialni (potrzeby osiągnięć, przynależności do grupy, panowania nad własnym życiem i życia zgodnego z wyznawanymi ideałami).

Atrybuty kompetencji emocjonalno- społecznych wg D. Golemana

- rozumienie innych
- kształtowanie innych
- wspieranie różnorodności
- wpływanie na innych
- porozumienie
- łagodzenie konfliktów
- przewożenie
- ułatwianie zmian

Atrybuty kompetencji emocjonalno-społecznych wypracowane w projekcie EL4VET

- empatia
- entuzjazm
- przebaczenie
- optymizm
- władza wychowawcza
- budowanie relacji interpersonalnych
- pewność siebie
- sprawiedliwość społeczna
- zaufanie
- znajomość kultury uczniowskiej

Konstruując katalog kluczowych kompetencji nauczyciela, nie mogę pominąć bardzo ważnego międzynarodowego projektu EL4VET: *Teachers First – Using Emotional Literacy to Improve VET Teaching in the 21st Century*, który wypracował model kompetencji emocjonalnych nauczycieli. Był on realizowany w latach 2010-2012 w ramach programu „Uczenie się przez całe życie. Leonardo da Vinci”. Ze strony polskiej uczestniczył w nim Uniwersytet Łódzki. *Ogólnym celem projektu było promowanie rozwoju kompetencji emocjonalnych wśród osób zajmujących się kształceniem i szkoleniem zawodowym w Europie*

⁹ Goleman D. *Inteligencja emocjonalna w praktyce*, ibidem, s. 262.

oraz ofiarowanie im wsparcia w kształtowaniu lepszych relacji z osobami uczącymi się. Głównym założeniem projektu EL4VET było twierdzenie, że kompetencje nauczycieli w zakresie pracy z uczniami stanowią najważniejszy czynnik determinujący zachowania uczniów. (...) W ramach projektu pod kierownictwem Richarda Majorsa został wypracowany model rozwoju kompetencji emocjonalnych¹⁰. Założono, że kompetencje te nie tylko sprowadzają się do rozumienia i wyrażania własnych emocji, ale także pozwalają rozpoznawać, rozumieć i odpowiadać na emocje innych osób, a także doskonalić tę umiejętność u innych. Kompetentni nauczyciele potrafią motywować uczniów, porozumiewać się z nimi, wpływać na poprawę ich wyników w nauce, uczyć radzenia sobie z takimi problemami, jak agresja czy uzależnienia. Zdaniem autorów projektu to nauczyciel ponosi odpowiedzialność za tworzenie sprzyjającej atmosfery umożliwiającej zaangażowanie uczniów w proces uczenia się. Uczenie się jest bowiem uwarunkowane emocjami. Emocje zaś są nierozzerwalnie związane z myśleniem i zachowaniem.

Na prezentowany model kompetencji emocjonalnych (a więc także społecznych, bo wyrażanych w interakcjach z innymi) składają się:

- empatia,
- entuzjazm,
- przebaczenie,
- optymizm,
- władza wychowawcza,
- budowanie relacji interpersonalnych,
- pewność siebie,
- sprawiedliwość społeczną,
- zaufanie,
- znajomość kultury uczniowskiej.

W zaproponowanym modelu kompetencji umiejętności emocjonalne są nierozzerwalnie związane ze społecznymi. Należy podkreślić, że bez tych pierwszych, bardziej osobistych, nie mogą funkcjonować drugie, szczególnie ujawniające się w interakcjach społecznych. Współautorki projektu EL4VET Joanna Madalińska-Michalak i Renata Góralska przedstawiają powyższe atrybuty w kontekście omówionych wcześniej elementów tworzących inteligencję emocjonalną: percepcja, ocena i ekspresja emocji; wspomaganie procesu myślenia za pomocą emocji; posługiwanie się wiedzą o emocjach; regulacja emocji (zarządzanie emocjami)¹¹.

Przybliżyć w tym miejscu atrybuty kompetencji emocjonalnych nauczyciela, dla potrzeb tej pracy nazywając je kompetencjami emocjonalno-społecznymi.

Empatia pozwala nawiązywać relacje z uczniami w oparciu o zaufanie, uaktywnia współczucie, wzbudza chęć niesienia pomocy. Składa się na nią umiejętność uważnego (aktywnego) słuchania, zdolność nawiązania kontaktu z uczniami. Nauczyciel zdolny do empatii potrafi wspierać poczucie własnej wartości uczniów.

Entuzjazm nauczyciela wspiera zaangażowanie uczniów. Dzięki tej zdolności uczniowie zapamiętują więcej informacji, gdyż te przekazywane są odpowiednim językiem ciała, sposobami angażującymi uczniów w proces uczenia się.

Zdolność budowania relacji interpersonalnych pozwala tworzyć odpowiednie więzi z uczniami, ich rodzicami i współpracownikami. Stwarza pole do okazywania empatii, pomaga w tworzeniu przyjaznej atmosfery, ułatwia wzajemną współpracę. Nauczyciel wyposażony w tę kompetencję posiada umiejętność odczytywania komunikatów werbalnych i pozawerbalnych. Dzięki temu, poprzez umiejętne zadawanie pytań, aktywne słuchanie, delikatność i takt może pomóc wyrazić uczniowi, jak się czuje.

Zdolność do przebaczenia cechuje się umiejętnością asertywnego rozładowania uczucia złości i kontynuacji pracy. Ta umiejętność ma ogromne znaczenie w budowaniu prawidłowych relacji z uczniem, a także znacząco wpływa na jakość własnego życia nauczyciela.

Optymizm pozwala pokonywać przeszkody, nie poddawać się, wierzyć w cel. Wyraża się poprzez takie cechy, jak: pogoda ducha, radość, poczucie humoru. Ma ogromne znaczenie w interakcjach z uczniami, a także pozwala uniknąć wypalenia zawodowego.

Atrybut **władzy** w kontekście regulacji emocji cechuje zdolność do negocjowania i wspólnego ustalania konsekwencji zamiast karania. Jednocześnie pozwala posługiwać się władzą z szacunkiem dla siebie i innych. Oznacza posiadanie autorytetu, dzięki któremu nauczyciel może utrzymać np. dyscyplinę bez uciekania się po władzę fizyczną bądź psychiczną.

Pewność siebie wyposaża nauczyciela w zdolność wykazywania się poczuciem humoru, w swobodę

¹⁰ Madalińska-Michalak J., Góralska R. *Kompetencje emocjonalne nauczyciela*, ibidem, s. 11.

¹¹ Ibidem, s. 124.

w interakcjach z uczniami, w umiejętność udzielania uczniom konstruktywnych informacji zwrotnych (również krytycznych). Pozwala nauczycielowi być tolerancyjnym, czujnym na stereotypy i unikającym stereotypowego myślenia. Dzięki pewności siebie nauczyciel jest spokojny i opanowany, potrafi kontrolować swoje zachowania, w sposób bardziej świadomy podejmuje decyzje, potrafi radzić sobie z trudnościami i porażkami.

Atrybut **zaufania** umożliwia uczniom zbliżenie się do nauczyciela i nawiązanie z nim szczerą rozmowę. Ma korzystny wpływ na przebieg procesu kształcenia, gdyż dzięki wzajemnemu zaufaniu między nauczycielem a uczniami powstaje pozytywna więź i atmosfera pełna szacunku.

Znajomość kultury uczniowskiej pozwala nauczycielowi pozostawać sobą w relacjach z uczniami, pozwala mu być autentycznym. Oznacza znajomość prawidłowości rozwoju dzieci i młodzieży, a także świadomość przeszkód i trudności łączących się z dojrzewaniem i budowaniem tożsamości.

O rozwoju kompetencji emocjonalno-społecznych decydują dwa czynniki: wpływy środowiska zewnętrznego oraz aktywność własna, co oznacza, że nie ma umiejętności emocjonalno-społecznej, której nie mogliśmy zdobyć na drodze treningu. Zarówno Daniel Goleman, jak i autorzy projektu EL4VET są zgodni, że dzięki odpowiednim ćwiczeniom można zwiększyć wszystkie umiejętności emocjonalno-społeczne. Pocięszające jest również, że w miarę jak dojrzewamy, zwiększają się nasze kompetencje emocjonalne, i odwrotnie – posiadanie kompetencji emocjonalnych świadczy właśnie o naszej dojrzałości. Nie wystarczy oczywiście samo intelektualne zrozumienie danej kompetencji. *Dokonanie głębokiej zmiany wymaga przeorientowania zakorzenionych sposobów myślenia, odczuwania i zachowania. (...) To oduczanie i uczenie się odbywa się na poziomie połączeń nerwowych w mózgu*¹². Sprawdzeniem takiego przemodelowania połączeń w zakresie urzeczywistniania kompetencji emocjonalnych jest to, *jak dana osoba reaguje automatycznie w krytycznych momentach*. Oznacza zastąpienie starego nawyku, nowym.

Autorzy projektu EL4VET proponują konkretny program grupowego treningu kompetencji emocjonalnych (emocjonalno-społecznych). Joanna Madalińska-Michalak i Renata Góralska zaadaptowały ćwiczenia do potrzeb polskiej szkoły i polskiego nauczyciela. Realizacja programu, w ich ocenie, zwłaszcza gdy będzie się odbywać w grupach złożonych z nauczycieli danej

szkoły, może im pomóc we wdrożeniu do własnej praktyki konkretnych kompetencji emocjonalno-społecznych. Rozwijanie tych kompetencji wynika z odpowiedzialności za powierzone dzieci i młodzież. Pierwszym krokiem do zmiany jest poszerzenie obszaru autorefleksji, dlatego (za autorkami) proponuję retrospekcję w oparciu o zaproponowane pytania:

W skali od 1 do 5 oceń na podstawie swojego doświadczenia, na ile posiadasz cechy nauczyciela:

- optymistycznego,
- pewnego siebie,
- który potrafi okazywać współczucie,
- który potrafi okazać entuzjazm,
- który potrafi przebaczać,
- który nie nadużywa swojej władzy,
- który potrafi okazywać i budować zaufanie,
- który kieruje się zasadami sprawiedliwości społecznej,
- który stosuje podejście relacyjne,
- który jest otwarty na kulturę uczniowską (szanuje ją).

Badania potwierdzają istotną rolę postawy nauczyciela w rozwijaniu kompetencji emocjonalnych u dzieci. Modelowanie prawidłowych zachowań odbywa się bowiem poprzez osobisty przykład wychowawcy. Zwiększenie własnych umiejętności w tym obszarze oraz nabycie wiedzy z zakresu metod rozwijania kompetencji emocjonalno-społecznych przyniesie korzyści społeczności szkolnej w postaci środowiska sprzyjającego edukacji dla zmiany, w klimacie bezpieczeństwa, zaufania i szacunku.

Bibliografia

1. Czerwinka D. [red.] *Nowe formy wspomaganie szkół*, Zeszyt 2, ORE, Warszawa 2012.
2. Goleman D. *Inteligencja emocjonalna w praktyce*, Poznań 1999.
3. Jacewicz A. *Kluczowe kompetencje współczesnego nauczyciela*, www.omep.org.pl/teoria
4. Madalińska-Michalska J., Góralska R. *Kompetencje emocjonalne nauczyciela*, Warszawa 2012.
5. Starostka E. *Kompetencje społeczne a możliwości interpersonalne*, www.psychologia.net.pl/artykul

Alicja Wieczorkiewicz-Wiśniewska jest pedagogiem w Powiatowej Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej w Płocku, realizatorką kilku projektów edukacyjnych służących podnoszeniu kompetencji rodzicielskich i stymulowaniu rozwoju dzieci i młodzieży.

¹² Goleman D. *Inteligencja emocjonalna w praktyce*, ibidem, s. 337-338.